

## בדין "ביטול היתר בהיתר"

### הצגת הבעיה:

בדין זה קיימות נ"מ הלכה למעשה בתחומים שונים, אחת הבעיות הנפוצות כיום, ביצור שוקולד פרווה (מריר). כידוע, במפעל ליצור שוקולד, יצור השוקולד החלבי נעשה באותן מכונות בהם מייצרים גם את שוקולד הפרווה, ללא הכשרת המכונות מפעם לפעם, וע"כ שאריות החלב המעטות הנמצאות במכונה מתערבות יחד עם השוקולד הפרווה ובודאי יש 60 כנגד אותן שאריות. והשאלה האם ניתן לאכול את השוקולד הזה יחד עם מאכל בשרי.

שאלות אלו תלויות. בדיון שלפנינו בדין "ביטול היתר בהיתר".

והנה כתב הרמ"א בה"י תערובות (סי' צ"ט סעי' ו'): "כזית חלב שנפל למים ונתבטל בסי' ואח"כ נפל מן המים לקדירה של בשר מותר אעפ"י שאין בבשר סי' כנגד החלב שהרי נתבטל במים". (או"ה)

וכתב עליו הש"ך שם בס"ק כ"ב: "ובת"ח כלל פ"ה די"א כתב דאפי' לכתחילה מותר ליתן המים לקדירה של בשר כיון דכבר נתבטל. ואין להקשות אגוף הדין פשיטא דהא כל איסור בטל בששים, י"ל משום דלקמן סי' רצ"ט סק"א נתבאר דהיתר בהיתר לא שייך ביטול, קמ"ל דהכא לא אמרינן הכי וע"ש וכן הוא באו"ה כלל כ"ד ד"ה שמעינן דהיתר בהיתר מיהא בטל ואם נפל חלב למים וכו"ו עכ"ל.

ובשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת יוד"ע סי' קפו'), כתב דהביא האו"ה ראייה לדבריו משני מקומות:

א. השו"ע בסי' צ"ד סעי' ה' כתב בשם הגהת סמ"ק: "אם בישלו מים בקדירה חדשה ותחבו בה כף חולבת ואח"כ חזרו ובשלו בה מים פעם אחרת ותחבו בה כף של בשר, ושתי הכפות היו בני יומן. ובשום אחד מן הפעמים לא היו במים ששים אסור להשתמש בקדירה לא בשר ולא חלב". ומשמע מדבריו שאם בפעם הראשונה היה ששים במים כנגד החלב היה מותר להשתמש אפי' בשר, ומכאן ששיך ביטול היתר בהיתר. וראיה נוספת מהא דקימ"ל חמץ קודם הפסח בטל בשישים אע"פ שכעת שניהם היתר.

ולכאורה דברי הש"ך תמוהים מאוד:

א. אם אכן נפסק בסימן רצ"ט דלא שייך ביטול היתר בהיתר א"כ מדוע כאן נפסק דהיתר בהיתר בטל?

ב. הרע"א במקום (על הש"ך בס"ק כב'), מקשה "זה תמוה דהא אדרבה דהתם איתא דצמר גמלים וצמר רחלים שעירבן זה בזה אם הרוב גמלים בטל הצמר רחלים ומותר לתופרו בפשתן".

כוונתו, שהרי משנה מפורשת היא בכלאיים (פט', מא') "צמר גמלים וצמר רחלים שטרפם זה בזה אם רוב מן הגמלים מותר ואם רוב מן הרחלים אסור, מחצא על מחצא אסור. וכן הפשתן והקנבוס שטרפם זה בזה", ע"כ. (נאמר בתורתנו הקדושה "לא תלבש שעטנו צמר ופישתים יחדיו" ולמדו חז"ל דצמר היינו דוקא של אילים ורחלים ולא של גמלים ולכן אם ערב צמר גמלים ורחלים יחד והרוב צמר גמלים בטל ומותר לערבו עם פשתן).

וכן נפסק בשו"ע סי' רצ"ט סעי' א': "צמר גמלים וצמר רחלים וכיוצא בזה שטרפם זה בזה... אם יש רוב גמלים מותר לערבו עם הפשתן".

ואם כן תימה מה זה שכתב הש"ך ס"ק כב': "דלקמן התבאר דהיתר בהיתר לא שייך ביטול וקמ"ל דהכא בטיל", הרי במפורש משמע במשנה ובשו"ע דהיתר בהיתר בטל? וצ"ע.

ג. לכאורה דין זה דהיתר בהיתר בטל מפורש בגמ' בחולין (קיא' ע"ב) דאיתא התם: "צנון שחתכו בסכין מותר לאוכלו ברותח... מאי טעמא... האי אפשר למטעמיה והאי לא אפשר למטעמיה", הרי דצנון שחתכו בסכין של בשר ואין בו טעם בשר מותר לאוכלו בחלב – הרי שהיתר בהיתר בטל.

ד. ועוד הוסיף להקשות הפמ"ג (בשפ"ד ס"ק כב') מה בא הרמ"א להשמיענו, פשיטא דאם נפל מן המים לקדירה של בשר – מותר, שהרי כעת יש שישים במים ובחלב כנגד הבשר (כי מה שנופל זה אחד חלקי 60 של החלב למים) א"כ מה צריך להגיע לדין ביטול היתר בהיתר.

ה. מדברי הש"ך משמע שאפי' לכתחילה יכול ליתן את המים לקדירה של בשר כיוון שכבר נתבטל (אם כי בדברי הרמ"א לא משמע כן ע"י "בית מאיר" על הדף) ולכאורה מדוע אין כאן משום ביטול איסור לכתחילה. ועוד שהרי כתב הרי"ף (חולין לבי' ע"ב בדפי הרי"ף) דפת שאפאה עם הצלי, כיוון שיש לה היתר ללא חלב אסור לאוכלה עם חלב דהוי כדבר שיש לו מתירין ואפי' באלף לא בטיל, א"כ ה"ה חלב שנפל למים יהיה אסור לבשלו עם בשר כיוון דאפשר ללא בשר הוי כדבר שיש לו מתירין?

והנה הגאון רע"א כתב: "אבל באמת בפשוטו לא קשיא מידי בודאי הוי חידוש דין דהא למ"ש הר"ן (נדרים נב') דדבר שיש לו מתירין מיד אפי' מבשא"מ לא בטל וא"כ אם נתערב חלב במים אסור לערבו עם בשר לזה הוצרך האו"ה להשמיענו דבטל, וכן נראה לדינא דעת המחבר (רסי' ד"ה), אבל עכ"פ לרי"ף קם הדין דאסור לערבו עם בשר ולרי"ף קשה לי איך יתרוץ מתני' דכלאיים דצמר גמלים וצמר רחלים והא התם הוי ג"כ היתר בהיתר דיכול לתופרו שלא בפשתן ואעפ"כ בטל וצ"ע".

ביאור דבריו: שהרי הר"ן בנדריים הסביר את מח' ר"י ורבנן דשניהם מקרא אחד דרשו "ולקח מדם הפר ומדם השעיר", שאע"פ שדמו של פר מרובה קרי ליה דם השעיר ולמד מכאן רבי יהודה דהסיבה לכך משום דמין במינו לא בטיל, אך רבנן לא משמע להו הכי דמ"מ מין במינו דאיסור והיתר אינם דומים זה לזה, אלא הסיבה שאינם בטלים הואיל ושניהם כשרים לזריקה אין מבטלים זה את זה ורבנן הולכים אחר דמיון ההיתר ולכן בדבר שיש לו מתירין ומין במינו סוברים רבנן דלא בטל, כיוון שאינם חלוקים לגמרי באו"ה ושויים במין במינו. אך במין שאינו מינו גם רבנן סוברים דבטל. אך מחדש הר"ן שאם יש לו היתר מיד בכה"ג אפי' מין בשאינו מינו לא בטל דהוי היתר בהיתר (בזה מתרץ הר"ן כמה קושיות עיי"ש).

א"כ לשיטת הר"ן משמע דהיתר בהיתר לא בטל, ולפי"ז מים בחלב שיש לזה היתר מיד לא בטל לשי' הר"ן ואסור לערבבו בבשר ולכן חידש האו"ה דבכה"ג בטל וזהו חידושו של הרמ"א בניגוד לשיטת הר"ן.

אך דברי הר"ן הנ"ל באו לתרץ את מה שכתב הר"ף דפת שאפאה עם הצלי אסור לאוכלה בחלב והטעם משום דיש לה היתר מיד, הוי היתר בהיתר, א"כ יוצא שהרי"ף פוסק שהיתר בהיתר לא בטל א"כ כיצד יכלכל הרי"ף את דברי המשנה בכלאים דצמר רחלים בטל בצמר גמלים ומותר לערבבו בפשתן? וצ"ע.

אך דא עקא שהרי השו"ע בסי' צז' סעיף ג' פוסק להלכה את הרי"ף הנ"ל וז"ל "פת שאפאו עם הצלי ודגים שצלאם בתנור אחד עם בשר אסור לאכלן בחלב", א"כ הרמ"א שלא הגיה כלום על דברי המחבר משמע דסובר ג"כ הכי וא"כ יוצא לפי"ז דהטעם הוא לפי הר"ן משום דהיתר בהיתר לא בטל, א"כ כיצד פסק הרמ"א דמותר לערב מים עם חלב בבשר משום דהיתר בהיתר בטל?

אך אי משום הא לק"מ, שהרי הר"ן (לבי: בדפי הרי"ף) כתב להקשות מהו ההבדל בין דגים שעלו בקערה שמותר לאוכלן ברותח לבין הדין שפת שאפאה עם הצלי אסור בחלב משום דהוי דבר שיש לו מתירין? וכתב הר"ן בטעם הראשון: דאע"פ דאנו פוסקים "דריחא לאו מילתא" עכ"פ כיוון דמורגש טעם הבשר בלחם מכח הצליה שריחו מורגש יותר מדגים שעלו בקערה, א"כ יסברו לומר שמעורב כאן צלי ממש ולא רק ריח ולכן החמירו בפת מכח הצליה והוא דין מיוחד בפת שנצלה עם בשר דטעם הבשר מורגש בפת. לפי"ז אין סתירה בדברי הרמ"א דאע"פ שפסק שחלב המעורב במים בטל, בפת שאפאה עם הצלי חמיר טפי מהטעם הנ"ל ולכן אסור. לפי טעם זה לכאורה סרה קושיית הרע"א על הרי"ף, דאם נימא שהרי"ף האוסר בפת שאפאה עם הצלי מטעם שנרגש טעם הבשר בפת כטעם הראשון של הר"ן יכול הרי"ף לפסוק דהיתר בהיתר בטל כמשנה בכלאים וה"ה במים וחלב כדברי הרמ"א בצט' סעיף ו' ולק"מ.

אך זה לא ניתן לומר בדברי הרי"ף כי הרי"ף כותב מפורש "דהוי כדבר שיש לו מתירין" וא"כ קושיית הרע"א על הרי"ף במקומה עומדת כיצד יכלכל את דברי המשנה בכלאים, אך הסתירה בדברי השו"ע והרמ"א מיושבים היטב. אך עדיין קשה קושיית רע"א על הש"ך שכתב דמשמע מסי' רצט' סעיף א' דהיתר בהיתר לא בטל.

והנה המעיין בדברי השו"ע בסי' רצ"ט סעיף א' יגלה לכאורה סתירה בתוך דברי השו"ע עצמו דכתב שם בתחילת דבריו: "צמר גמלים וצמר רחלים וכיוצא בו שטרפן זה בזה וטוה מהם טווי אם היה החצי מן הרחלים הרי הכל כצמר והרי הוא כלאיים עם הפשתן ואם היה הרוב מן הגמלים מותר לערב עם הפשתן". ובסוף דבריו כותב השו"ע "ולא שייך בהו ביטול אלא קודם שיעשו חוטים אבל אחר שנעשו חוטים אין לכלאיים שעור אפי' חוט כל שהוא של צמר בבגד גדול של פשתן או של פשתן בצמר אסור".

ומוסיף הרמ"א: "ואפי' נאבד החוט ולא ידענו מקומו לא שייך בו ביטול ואיסור", ולכאוי יש סתירה בדברי השו"ע מהרישא לסיפא דמשמע דבחוט של כלאיים לא שייך ביטול אע"פ דהוי היתר בהיתר, ואלו בצמר גמלים עם צמר רחלים שייך ביטול היתר בהיתר? וכי החוטים הם כדבר שבמנין או חהר"ל דאינם בטלים מצד חשיבות? כותב החזו"א (סי' קפ"א בהל' כלאיים) בהסבר הדברים דבדין כלאיים בעניין "שוע טווי ונוז" וכל עוד לא נעשה חוט אין איסור כלאיים עליו ולכן כאשר יש לו רוב צמר גמלים ומיעוט צמר רחלים כאשר אני טווה מהתערובת הזאת חוט – החוט נקרא ע"ש הרוב והרוב צמר גמלים א"כ הוי חוט צמר גמלים ולא שייך בו כלאיים ואין לזה קשר לדין ביטול היתר בהיתר, אלא מפני ששם צמר גמלים עליו. אך כאשר כבר נעשה לחוט מצמר רחלים ושמו עליו אפי' נאבד ונתערב בבגד גדול – לא בטל משום דהיתר בהיתר לא בטל. א"כ צדקו דברי הש"ך בסי' צ"ט סקכ"ב דכתב דמשמע מסי' רצ"ט דהיתר בהיתר לא בטל והחידוש של הרמ"א בסי' צ"ט הוא דחלב במים כן בטל. (והשתא קשה על רע"א שהוכיח להיפך מצמר גמלים ורחלים דהיתר בהיתר בטל דשם לא הוי מדין ביטול כי עדין אין שם של חוט עליו כדברי החזו"א הנ"ל).

אלא דעדין נשאר קשה אם השו"ע פסק דלא אמרינן דהיתר בהיתר בטל מדוע פסק הרמ"א בסי' צ"ט דהיתר בהיתר כן בטל וכתב הש"ך שם דאפי' לכתחילה יכול ליתן בקדירה של בשר?

ועוד קשה מהגמ' בחולין קי"א שהבאנו לעיל משמע דהיתר בהיתר בטל, שהרי צנון שחתכו בסכין של בשר ב"י מותר לאוכלו ברותח מ"ט דאפשר למטעמיה – משמע דאם אין טעם בשר – בטל.

אמנם כותב הנוב"י שמהגמ' הנ"ל אין ראיה, שהרי הב"י בסי' צ"ו בשם ת"ה הקצר כתב וז"ל: "צנון שחתכו בסכין שחתכו בה בשר, אסור לאוכלו ברותח. אבל אם טעמו היטב ולא הרגיש בו טעם בשר, מותר לאוכלו עם הרותח לאחר שידח היטב מקום החתך. דכיון שאין טעם בשר נרגש בו בידוע שלא בלע ממנו כלום" – הרי מבואר בדברי הרשב"א ההיפך שדוקא היתר בהיתר לא בטל, שהרי הוצרך לומר בידוע שלא ממנו כלום" – ולא אמר כיון שאין טעם בשר – בטל.

אלא דחזינא לתוס' בנדה ב"דף ס"א: ד"ה בגד שאבד בו כלאיים לא ימכרו לנוכרי דהקשה וא"ת וליבטיל ברובא? ות"י דלא שייך ביטול אלא באיסור והיתר אך לא היתר בהיתר וכתב הרא"ש מס' נידה (דף ס"א ע"ב) שאע"פ שהיתר בהיתר לא בטל בבשר וחלב

לא שייך לומר דבר זה מאחר והגמ' אומרת דב"ח "דרך בישול אסרה התורה" כלומר דוקא אם יש בבשר טעם חלב או להיפך א"כ במקום שאין טעם מותר אפי' לכתחילה לבשל בבשר, וא"כ בחלב שנפל למים ויש בהם ששים שאין טעם חלב מותר אפי' לכתחילה לשי' הרא"ש לבשלם בבשר והואיל ואין האיסור אלא מחמת שיתן טעם וכאן אין טעם חלב כלל ואין זה מדין ביטול כלל.

הרי אע"פ שהתוס' והרא"ש סוברים דהיתר בהיתר לא בטל בבשר בחלב בטל דחידוש הוא דכל עוד דאין טעם לא שייך איסור כלל. ובאמת הש"ך בסי' רצ"ט ס"ק א' הביא דברי הרא"ש הנ"ל לחלק בין איסור כלאיים לאיסור בשר וחלב.

וא"כ ניתן לומר שזאת כוונת הש"ך בסי' צ"ט ס"ק נב' לחלק בין חלב שנפל למים ויש בהם ששים לבין סי' רצ"ט באיסור כלאיים דשם אמרינן דהיתר בהיתר לא בטל, ואילו כאן מותר לתת אפי' לכתחילה ואין כוונתו מדין דהיתר בהיתר בטל, אלא הואיל וכאן מדובר באיסור בשר וחלב וכפי שכתב הרא"ש בנדה דב"ח חידוש הוא דתלוי בטעם ולכן מותר ליתן בבשר אפי' לכתחילה וכדבריו בסי' רצ"ט ס"ק א' והנה דברי הש"ך מיושבים כמין חומר. אולם האו"ה עצמו סובר שהיתר בהיתר בטל אפי' בחמץ בפסח ול"ד בבשר בחלב? אך הש"ך שם בסי' רצ"ט ס"ק א' הביא בשם העט"ז לחלק חילוק, אחר בין כלאיים ובין בשר בחלב וז"ל: "והעט"ז כתב ול"ד לבשר בחלב דקיימ"ל דבטל דהתם טעם הבשר או החלב מתפשט ומתערב בכלו ואין כאן מקום מיוחד לאיסור והוי כאלו נאבד מן העולם, אבל הכא שהאיסור יש לו מציאות במקומו ולא נתפשט אלא שאין אנו מכירים אותו לא שייך ביטול נ"ל עכ"ל".

א"כ העט"ז מחלק בין כלאיים לבו"ח דב"ח מתפשט ולכן בטל היתר בהיתר משא"כ כלאיים עומד במקומו ולכן אינו בטל, לפי דבריו גם בבו"ח היתר בהיתר בטל וה"ה בכלאיים, אלא שיש לחלק בין אם האיסור ניכר ועומד בפני עצמו אע"פ שאינו יודע היכן הוא – אינו בטל משא"כ כאשר הוא מתפשט הוא בטל.

וע"ז הקשה הש"ך דלכאורה הרי גם יבש ביבש בבשר בחלב בטל ברוב אע"פ שאיסור אינו מתפשט ויש לאיסור מציאות במקומו? ולכן כתב הש"ך דהחילוק הוא כדברי הרא"ש לעיל.

והנה החת"ס (תשובה ס"ס פ"ג) כתב ליישב דברי הלבוש בטו"ט משום דקשה עוד על הכלל הזה דהיתר בהיתר לא בטל – דאמאי המעביר עציץ נקוב בכרם אם לא הוסיף מאתיים מותר, אלא משום שהיניקה בטילה בפחות ממאתיים וכ"כ להדיא הרמב"ן בריש ב"ה וקשה הא הוי היתר בהיתר? אלא מוכרח כסברת הלבוש דנהי דבביטול איסור והיתר אין הבדל בין לח ליבש בביטול היתר בהיתר יש לחלק ביניהם ולכן בגד שאבד בו כלאיים לא בטל הואיל והאיסור עומד במקומו משא"כ לח בלח כמו בכה"ג ביניקה שמתפשט – מתבטל. ואפשר דילפינן ליה מבשר בחלב. (עי' פת"ש ס"ק א' סי' רצ"ט) ויתכן ששיטת האו"ה כשי' העט"ז הנ"ל דאמרינן דהיתר בהיתר בטל בכל האיסורים כאשר האיסור מתפשט אכי' גם בחמץ בפסח אמרינן הכי.

## במה בעצם נחלקו הש"ך והעט"ז

בדין ביטול ברוב ישנה חקירה באחרונים האם אמרינן דהמיעוט נחשב כאלו אינו קיים וע"כ אין צריך לחוש למיעוט. או דאמרינן דהמיעוט מקבל את דין הרוב והכל נהפך להיות היתר.

הנ"מ בחקירה הנ"ל בביטול היתר בהיתר:

דאם נימא כצד א' של החקירה דהמיעוט נחשב כאלו אינו קיים זה שייך גם בביטול היתר בהיתר. אך אם נימא כצד ב' דהמיעוט נהפך להיות היתר כאן זה לא שייך שהרי שניהם היתר.

ולפי"ז תהיה נ"מ הפוכה בין דבר שמתפשט לבין דבר העומד במקומו אלא שאינו ניכר דלצד א' של החקירה דהמיעוט נחשב דאינו קיים לא שייך לומר על דבר שיש לו מציאות בפני עצמו. אך לצד ב' של החקירה דהאיסור נהפך להיתר שייך גם על דבר העומד בפני עצמו.

לאור זה סובר העט"ז בהיתר בהיתר העומד במקומו לא שייך כלל ביטול ברוב כי לומר שהמיעוט אינו קיים – אי אפשר כי יש לו מציאות כך שאינו ניכר ולומר שהיתר מקבל

דינים של היתר ג"כ לא שייך ולכן כתב העט"ז דביטול היתר בהיתר שייך רק כאשר הוא מתפשט ומתערב דאז המיעוט כמו שאינו.

אך הש"ך למד כצד ב' של החקירה דהאיסור המועט מקבל את דיני הרוב ונהפך להיתר וזה שייך רק באיסור והיתר אך לא בהיתר בהיתר אע"פ שהוא מתפשט ומתערב ומה שבו"ח – בטל, זה מטעם דדרך בישול אסרה התורה דכל שאין טעם אין כאן איסור כלל.

לסיכום ניתן לומר שישנה ג' שיטות בראשונים בדין "ביטול היתר בהיתר":

א. דעת האו"ה – יש ביטול היתר בהיתר בכל האיסורים כגון חמץ בפסח וכו' (יתכן דוקא דבר שמתערב ומתפשט).

ב. דעת הרא"ש – באופן כללי אין ביטול היתר בהיתר, אולם בבו"ח כיון שדרך בישול אסרה תורה אין יצירת איסור אלא בנו"ט.

ג. דעת הרי"ף והרשב"א בת"ה הקצר – אין ביטול היתר בהיתר ואפי' בבו"ח.

## סוף דבר

כיון דחזינן לרמ"א דפסק כדעת האו"ה בסי' צ"ט סו' וגם המחבר בסי' צ"ז דהביא לשי' הרי"ף אינו חולק עליו, כיון דניתן לומר דהוי מטעם שהזכרנו, לעיל דעטם הבשר נרגש בלחם.

ובבו"ח גם לשי' הרא"ש והש"ך ברצ"ט ס"ק א' ודאי דהיתר בהיתר בטל א"כ בנידון שפתחנו בראש דברינו ביצור שוקולד פרווה במכונה שיש בה שאריות חלב הואיל והם בטלים בכמות שוקולד הפרווה ודאי שלא נוצר כאן איסור של בשר בחלב ולפי דברי

הש"ך מותר אפי' לכתחילה לאכול עם מאכל בשרי כדין חלב במים ברמ"א בסו' אלא  
שהבית מאיר כותב דכל דברי הרמ"א הם בדיעבד ולא לכתחילה וכן משמע לשון  
הרמ"א.

ויתכן ויש לחלק בין אם נותן את המים בחלב כדי לאוכלן עם בשר דבכה"ג אסור  
דהוי כמבטל איסור לכתחילה. לבין נתערב בלא כוונה דמותר לאוכלן עם בשר וכ"ז  
להלכה ולא למעשה ואכמ"ל.